

La cunterreformaziun

Autor(en): **Fry, Carli**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **31 (1945)**

PDF erstellt am: **21.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881524>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

La cunterreformaziun

da Sur Dr. Carli Fry

Igl Ischi ded uonn, sut la redacziun nova, prius d'in catsch de vitalitad giuvenila, entscheiva a tractar la cunterreformaziun el Grischun romontsch. In siemi che ha cudizau il redactur dis ed onns emprova de semidar en realitad.

Ei astgass esser indicau, anzi necessari de dar allas lavurs che vegnan a dilucidar la vasta materia per cuort entruidament in artechel inicial sur della cunterreformaziun sco tala. Nus lessen el suandont dar ina pregnanta precisium dell'idea della cunterreformaziun. Tgei capin nus cul plaid «cunterreformaziun»? Tgei ei la cunterreformaziun stada ella historia generala? Tgei muntada ha ella giu en Svizzeria ed el Grischun? Nua e co eis ella semanifestada en nossas pleivs romontschas? Ei sa en nies artechel, priu igl intent de nossa lavur ed il caracter de nies organ, settractar mo d'ina risposta generala e munglusa allas damondas ventiladas.

I

La «Cunterreformaziun» — il plaid e siu cuntegn

L'expressiun «Cunterreformaziun» ei vegnida applicada igl εμπrem d'in historiograf de renum, Leopold von Ranke, avon cerca tschien onns. Il plaid, ina ga inventaus, ha anflau cuors cuninaga, igl εμπrem da vart protestanta.

In'expressiun dellas pli ventireivlas eis el buc. Tgi che di «Cunterreformaziun» di reformaziun. Igl ei pia ina terminologia correlativa presapauc sco denter enzatgei positiv ed enzatgei negativ. Il positiv fuss, sco ei para, la «Reformaziun», il negativ la «Cunterreformaziun».

Aschi semplas ein denton las duas caussas tuttavia buc. Il moviment che cumpeglia ils combats socials, politics e religius leventai dall'ovra de Martin Luther ed ils auters «reformateurs» ei naschius ord in'aria che fugava la reforma, ei perencunter staus en sesez nuot meins ch'ina reforma.

Reformar ina caussa munta dar ad ella sia fuorma primara, antica, originala, ida a piarder el decuors dil temps, seigi per tgei raschun che vegli. La schinumnada reformaziun ha buca turnentau, per plidar cheu mo dil terren religius, alla Baselgia sia fuorma originala. La Baselgia fundada de Cristus fuva bein cuvretga tscheu e leu cun ruinas, surcarschida, sche nus lein dir, cun ina vegetaziun exotica, mo ella fuva intacta. Essenzialmeins haveva la Baselgia buca de basegns d'ina reforma, per la semplia raschun che sia fuorma originala era mai ida a piarder, en sias lingias constitutivas. Ina reformaziun mereta de quei num havess giu de dismetter las ruinas e carschientschas nunorganicas, sco quei ch'ins restaurescha la miraglia veglia d'in casament venerabel, nua che giubass ein el decuors dils tschentaners s'emplunadas las ruinas della maula e dil curdem, e nua che las sfendaglias dil mir ein surcarschidas cun cagliom e plontas che pericliteschan sia constanza.

La schinumnada reformaziun ha buca reformau, anzi disfateg la fuorma originala della Baselgia, dustond de sias parts essenzialas, constructivas, sco il primat de s. Pieder, il sacrifici, il sacerdozi, la tradiziun, per allegar mo quels pugns. Ella ha en verdad dau naschientscha ad in agen cristianismus punctuond per sulet principi de salvament la spira cardientscha fiduciala, introducend l'autonomia personala e privata dil singul fideivel en fatgs de cardientscha. Oz vegness in erudit, procedend senza pregiudezis, sin fundament dil svilup historic dal sedischavel tschentaner tochen oz, ualvess a plidar pli d'ina reformaziun per il moviment designaus ell'istoria per ils evenements che han marcau la fatscha dil sedischavel tschentaner. Pli adequatameins vegness la schinumnada reformaziun segnada cun il plaid de revoluziun (sociala, politica, religiusa). Il num il pli correspondent fuss forsa **D e f o r m a z i u n**. La reformaziun ha gie buca fatg in pass enviers la fuorma originala, salvau lez-

za, cun las necessarias correcturas; anzi, la veglia fuorma ei vegnida deformada. Ni la fuorma della cardientscha veglia ei pli restada la medema, ni siu cuntegn. Naven dalla reformaziun havein nus buca pli in a fuorma cristiana, mobein duas: D'ina vart la Baselgia catolica, da l' autra vart las differentas confessiuns cristianas acatolicas.

Fuss pia il moviment della reformaziun vegnius numnaus, sco ei cunvegneva, la Deformaziun, lu vess ins astgau dar alla renaschientscha catolica il num che corrispundeva ad ella: La Reformaziun. Leu Deformaziun protestanta, encunter la Baselgia veglia; cheu Reformaziun catolica della Baselgia veglia.

Dada denton la terminologia existenta, munta il plaid «Cunterreformaziun» ton sco l' epoca che circumscriva il temps della renaschientscha u restauraziun catolica suenter che la reformaziun haveva giu smenau la segir encunter l' existenza senza della Baselgia, smesau la ierta derivonta da Cristus e ses apostels, disfatg l' unitad ella cardientscha, fundament della grondezia digl Occident, ed empalau la cristgaunadad en ina direzziun che stueva, nun che l' attaccada vegnevi de seriscuder victoriusamein, menar senza remischun ad ina catastrofa universala.

La «Cunterreformaziun» significhescha, detg autramein, la lavur prestada da vart catolica per retener la bova della reformaziun, regiuvinar la cardientscha veglia en ses elements sutaposts al svilup human e temporal, reactivar la veta catolica, francar las posiziuns catolicas periclitadas e rinforzar las forzas della Baselgia veglia per il combat de defensiun e la reconquista dil terren piars. La «Cunterreformaziun», plaid sinonim de renaschientscha, restauraziun catolica, va, pridas sias lingias grondas e decisivas, dal Concil de Trient tras il gisiatavel tschentaner. En certa moda e sin auter territori astgein nus stender siu temps, bein che cun certas restrincziuns, tochen alla fin dell' epoca barocca (viers ils anno 1750).

II

La Cunterreformaziun en l' historia universal

In organismus che viva ha ses temps de catsch vital, ses temps de stagnaziun e pigiurament. Ei va buca adina ensi e buca continuadamein engiu. Ils temps de carschen e digren sebrattan giu. Basta che la forza vitala semantegni, ch' il schiarm della veta vegni suren sco igl ieli sin l' aua. E posseda in organismus la garanzia d' ina veta che cuoza schi ditg sco il terreste en summa, lu sa el bein pitir de donns e malsognas e fleivleziass, suttacumber sa el buc. El vegn adina ad haver las forzas regenerativas sufficientas per sedeliberar de tuts tissis segnivai en siu intern e seriscuder de tuts inimitgs d' ordeifer. In tal process de defensiun e regiuvinaziun ei stada la Cunterreforma-ziun en la veta millenaria della Baselgia catolica.

La schinumada reformaziun ha mo accelerau il process, fatg el urgents. Entschiet haveva la reforma daditg. Cunzun la Baselgia spagnola era regenerada e consolidada dal temps che la bova ei semessa en moviment en las autras tiaras. Unida politicamein sut ils regents catolics, Ferdinand d' Aragonia ed Isabella de Castilla, terrai ils Arabs (1492), ei la naziun semessa sut l' egida dil grond cardinal Ximenes de Cisneros alla testa dellas naziuns catolicas, restaurond il catholicismus en siu agenravugl, per in di prender la protecziun della Baselgia universal. Il clerus e las claustras vegnan reformadas, ils studis teologics animai, la veta religiussa e morala dil pievel alzada. Enteifer dus-treis decennis, alla fin dil quindischavel tschentaner ei la reforma catolica realisada e francada en Spagna, gest a dretg temps per che da leu ano vegni els evenements dil sedischavel tschentaner igl agid material e spirtal decisiv pils catolics periclitai.

Pli vesamein ei la reforma sefatga en las autras tiaras, e cunzun leu, danunder che tut dependeva, a Roma. Dapi tschien onns, dals Concils de Constanza (1414/18) e de Basel (1431/48) enneu, havev' il clom per ina «reforma de tgau e membra» resunau e mai calau pli. Mo ei leva nuota leu. Bein havevan em-

provas de reforma fatg lavur preparativa en Italia parallelamein cun la reforma reussida en Spagna. Gronds missionaris havevan, cunzun en l' Italia dil nord, entschiet a reformar il pievel cumin. Denton ina reforma sin pei pli universal, che vess dall' Italia ano gia ussa, sco igl ei daventau pli tard, pudiu enflammar il mund, lezza deva de lignar. Fatica, generala, sufficienta, ei la reforma daventada pér dapi il Concil de Trient, concludius ils 3 de december 1563 — in miez tschentaner memia tard! Da Trient datescha la victoria della Baselgia els stempraus della reformaziun, sia renaschientscha a nova veta e fluriziun. Il sedischavel tschentaner, epoca dellas pli grondas plagas vid il tgierp mistic de Cristus, ei era l' epoca de siu triumf.

Dus facturs han promoviu e segirau la victoria. L'in, la pussonza dil stadi, in element exteriur. Sco la reformaziun ei vegnida sustenida, per part introducida, octroada ad entirs pievels per forza dil bratsch secular, e quei remarcablamein en la maniera la pli expressiva gest leu, nua che la Baselgia veglia aveva il meins basegns de remedura¹, aschia ei era la cardientscha veglia vegnida defendida dalla pussonza civila.

Senza igl agid della Spagna catolica, arrivada silla tschema de sia pussonza mundiala, entras la conquista dil mund niev, ual il temps della reformaziun, fuss la situaziun della Baselgia stada precara. Igl ei stau plinavon providenzial ch' igl imperi fuva en mauns d' in um sco Carli V. Igl ischel Madrid-Vienna dirigeva il destin dell' Europa. La casa de Habsburg ei stada sils rempars encunter ils Tercs ed il protestantismus. E ferton ch' ils potentats dil nord, en Ingheltiara e Scandinavia, spartevan lur tiaras da Roma, e ch' ils prencis tudestgs pactisavan cun igl inimitg mortal, la Frontscha, ed ils Tercs, encunter igl imperatur defensur della Baselgia, batteva en Frontscha «il retg cristianissim», bein ch' el s' alliava per raschuns politicas cun Tercs e protestants tudestgs, tonaton, per raschuns dinasticas, encunter ils hugenots dell' atgna tiara.

¹ Pareglia il eudisch dil predicant J. G. H. Hoffmann, «Die Kirche lebt und ergibt sich nicht.» Gotthelf Verlag Zürich, 1943, cunzun pag. 209 ss. 214 ss.

Igl agid della pussonza civila denton havess mai bastau per il triumf della cardientscha veglia, ton meins ch' il cavistrem de politics disgraziadas metteva continuadamein discordia e rivalitads denter las pussonzas catolicas, gie divideva savens avunda ed en muments fetg critics perfin la curia romana cun las pussonzas che havevan sezzas la buna veglia de defender la Baselia. Aschia eis ei stau truppa catolica en schulda spagnola ed imperiala che ha perinamein cun mercennaris tudestgs protestants devastau Roma el sacco di Roma (1527), sco pli tard (1557) l'armada dil retg catolic Filip II ei stada sfurzada de batter il papa reformatur Paul IV.

La restauraziun catolica ei stada pusseviva mo grazia ad in element intern. Senza il catsch de veta el ravugl della Baselia fuss tut agid exterior staus vans, sco ins sa cun tut cultivar e proteger buca pli far viver ina plonta che vess la ragsch morta ed il suc vital pirus.

Il Concil de Trient ha canalisau la defensiun spirtala. Las ductrinas novas ein leu vegnidadas condemnadas e renviadas. La ductrina catolica vegnida tschentada denter ils tiarms necessaris. In program d'acziun vegnius stabilis. Il Concil de Trient ei staus in signal de reuniun ed in pugn de partenza en medem temps. El ha dau alla Baselia la schientscha de sia impurtonza e de sia missiun. Suenter las terradas e sperditas dils decennis vargai ha Trient dau la viulta. Buca per nuot han a Trient ils teologs e filosofs spagnols giu il plaid grond. Cun Trient date-scha la Cunterreformaziun sco tala, la Cunterreformaziun che ha triumfau, finalmein, mo perquei ch' ella ei stada in moviment spirtal e religius, ina regeneraziun interna, ina renaschientscha organica.

Il papas, stai memia ditg passivs, anzi plitost adversaris ellas empremas tendenzas de reforma che fuvan sefatgas valer ditg avon la reformaziun, prendan dapi il Concil enta maun decididamein l'ovra della reforma. Suenter Pius IV, sefatgs meriteivels entras la conclusiun dil Concil e cun promover siu nevs Carli Borromeo, vegnan ils treis papas reformaturs, Pius V, il sogn, Gregori XIII e Sixtus V. Detschartamein vegn fatga la remedura denter igl episcopat, promovida la formaziun d' in

clerus scolau e pietus. Ei dat reformas denter ils uordens vegls, sco denter ils benedictins (ils maurins), denter ils religius de s. Francestg (ils caputschins), denter ils Carmelits (reforma de s. Tresa de Spagna). Uordens novs vegnan fundai, sco ils teatins dil cardinal Caraffa, ils gesuits de s. Ignazi de Loyola, ils oratorians de s. Filip Neri, ils uordens de s. Vintschegn de Paul, de s. Francestg Salesi, de s. Angela Merici.

Las ideas revolucionarias en fatgs de religiun vegnan combattidas cun igl Index, entras l'Inquisiziun spagnola e romana. La veta religiosa gudogna plaun a plaun la massa dils fideivels. La devoziun de Nossadunna reviva, daventa igl entusiasmus dil pievel catolic, sia bandiera de combat e victoria encunter la heresia. La s. messa daventa d'ina devoziun privata il center dil cult catolic; l'idea dil sacrifici dominescha; la messa ei puspè il survetsch divin communabel nua che clerus e fideivels sesentan uni enten Cristus. Tscheu «ils de messa», leu «ils de priedi». La s. comuniun frequenta, gie quotidiana vegn en usit. Las processions eucaristicas prendan fuormas triumfalas; il proverder ils moribunds succeda en maniera solemna, sut tuchiez dils zenns e cun cumpignament de menadas de fideivels. Il murir daventa in veritabel art, ins seprepara de murir festivamein, heroicamein, en spért d'ultim sacrifici rendius al Segner della veta e della mort.

Il tschentaner della cunterreformaziun ei il temps dils sogns. Sogns emminents, in s. Carli Borromeo, l'olma della reforma en Italia ed en la Baselgia en summa; el nord in s. Pieder Canisi, igl auter apiestel della Germania. En Italia plinavon in s. Filip Neri, in s. Luis de Gonzaga, in s. Pius V, ina s. Angela Merici; en Frantscha in s. Vintschegn de Paul, in s. Francestg Salesi. Lu la gloriosa falanx dils sogns spagnols, la gronda s. Tresa, s. Pieder de Alcantara, s. Gion de Diu, s. Gion della cruscha, s. Ignazi de Loyola, s. Francestg Xaveri, s. Francestg Borgias.

Umens e femnas de tuttas vegliadetgnas rivaliseschan in cun l'auter en vertid e sontgadat, vivend enamiez il mund. Mai han las vertids monasticas anflau ina semeglionta fluri-

ziun denter ils fideivels, amiez il mund sco il temps della cunterreformaziun. In suffel de sontgadatad va tras il mund.²

Capeivel ch' in catholicismus regenerau aschia e pleins de vitalitad ei animaus de spért de conquista. La reformaziun ei buca mo retenida, vastas tendas idas a piarder per la cardientscha veglia vegnan reconquistadas. Bein falleschan las emprovas de recatolisaziun en Ingheltiara, en Hollandia; mo ei dat terren gudignau en l' Austria ed en Germania, nua che oravon igl uorden de s. Ignazi fa lavur de missionari; en Frontscha gudogna il sulet s. uestg de Geneva, s. Francestg Salesi, entiras provinzias per la Baselgia veglia. En Svizzeria eis ei, sco nus vesein plinengiu, ils paders de s. Francestg che lavuran de buns apostels, pèr a pèr cun lur confrars ils gesuits.

Il spért de conquista mira pli lunsch. Ensemen culs conquistaders spagnols, portughès e pli tard franzos percuoran missionaris catolics igl entir mund. Denter ils Indians dell' America dil nord schauan ils fegls de s. Ignazi la semenza digl evangeli cun dutgs de saung spon per Cristus. Fertion ch'el mund veder grondas tiaras van a piarder, vegnan munds novs conquistai da tschei maun dils oceans.

La cunterreformaziun ha sia atgna cultura, la cultura barocca, che ei essenzialmein catolica, dirigida dallas cuorts imperialas e regalas dils de Habsburg, triumfonta a Roma. L' architectura, la pictura, la musica, la litteratura barocca ei inspirada dal supernatural: tschiel e tiara, natira e surnatira sesentan parentai, uni, ina familia.

Il carstgaun stat cun omisdus peis sin tiara, mo siu tgau tonscha enasi el firmament. Las steilas ein buca stezas, sclarentan biaronz la stgira via tras la val de larmas. Enstagl digl entusiasmus modern pigl alpinismus fan ils fideivels dil temps baroc il sport dils cuolms perpetens. Tut moviment de tscheugiu sediregia ensiviars, sebatte vinavon, marschond tras ina classena pertgirada u periclitada dad aunghels e sogns, demunis e nauschaspérts, tochen ch' el finescha en la perpetnaded, beada

² Par. H. Bremond, Histoire littéraire du sentiment religieux en France, tom IX (Paris 1932), sco era ils auters toms tuts.

u condemnada. Parvis ed uffiern han lur teschambers sin tiara. In vel fin e satel cuviera e sparta las caussas terrestras dallas sur- e sutterrestras.

Per il temps baroc ei il carstgaun ideal buca il sportist e buca igl um della tecnica, aunc meins il rehun ed arrivist, anzi il herox, il sabi, il marter. La vertid dominonta dil temps baroc ei l'obedientscha, il respect, la summissiun all' autoritad legitima.

La cunterreformaziun ei l'epoca della restauraziun catolica, dil triumf della Basalgia suenter las stremblidas della reformaziun. L'epoca che la reformaziun vegn catschada a cantun, sto semetter alla defensiun, entscheiva a sestagnar. L'epoca nua ch'igl art en tut sias manifestaziuns ei impregnaus da spért catolic. Sche enzacu la cultura catolica ei stada superiura, eis ei stau dal temps della cunterreformaziun.

III

La Cunterreformaziun en Svizzeria

L'istoria della cunterreformaziun en Svizzeria ei parallela cun la cunterreformaziun sco tala. Era cheu savein nus constatar in element politic ed in religius, che han dau la viulta e condizionau la restauraziun catolica. Il tiern politic ei stada la secunda uiara de Kappel cun la pasch che ei suandada. La pasch de Kappel dils 1531 ei l'entschatta della cunterreformaziun en Svizzeria. La reformaziun ei retenida, la cardientscha veglia segirada leu nua ch'ella ei aunc intacta, minoritads catolicas protegidas, las tiaras subditas per part recatolisadas e per gl'auter pertgiradas. La pasch de Kappel dat als catolics ina superiuradad legala, che corrispundeva buca a lur forzas, mo ha çuzzau per quasi dus tschentanners, tochen la secunda campagna de Villmergen (1712). Ulteriuras posiziuns politicas suondan. Ils cantuns catolics s'allieschan cun il papa (1565), cun Savoia (1560), cun la Spagna (1588). La ligia cun la Frontscha lavura medemamein per la pasch interna, facticamein pia en favur dils catolics. Era ils survetschs jasters, nua ch'ils officiers catolics han caschun d'emprender il mistregn dellas

armas ed acquistar prezias amicezias, dattan ad els ina certa superiuradad morala visavi alla surpussonza materiala e finanziara dils compatriots de priedi. Il temps della cunterreforma-ziun possedan ils cantuns catolics ina partida d'umens prominents en fatgs militars ed en diplomazia, sco mai auter en l'istoria svizzer. Quels tuts, animai d'ina fideivladad e carezia exemplarica per la cardientscha, conformas al spért dil temps, ein stai ils fauturs e promoturs della reforma religiusa.

Religiusamein datescha la cunterreforma-ziun era en Sviz-zer a cun il Concil de Trient. Las relaziuns ecclesiasticas fuvan en Svizzer a disgraziadas e dil pli disfavoreivlas per ils interess catolics. Ils uestgs ordeifer, il de Constanza da dretg ano, ils de Basel, de Lausanne e de Genevra catschai da lur sedias entras la reforma-ziun. Il clerus, surschaus a sesez, possedeve en general ni la scienza ni la vertid che fussen stadas necessarias per gudignar il pievel e rabatter las ideas novas.

Las autoritads civilas dils cantuns catolics sentevan il mal. Mo lur emprovas de meglierar las relaziuns ein vegnidas canalizadas e daventadas realitad pér cul Concil de Trient, acceptaus dals cantuns catolics, stai representai a Trient officialme in.

Il pli ferm impuls per la reforma catolica ha s. Carli Borromeo dau, staus a Roma protectur dils Confederai catolics sut siu aug Pius IV e daventaus a Milaun il principal defensur della cardientscha veglia. Cun agid de ses amitgs denter ils catolics svizzers ed informaus della situaziun entras nunzi Volpe ed in siu viadi en Svizzer a, ha el priu a mauns la reforma cun tutta energia. El tegn en egl la formaziun d'in clerus dign de siu ufeci entras metter en disposiziun de Svizzers e Grischuns il seminari Helvetic a Milaun. Realisond ina veglia insinuaziun de nunzi Volpe, tarmetta el en la tiara missionaris talians, ils paders caputschins, pli tard ils gesuits. Ussa han las autoritads civilas sustegn per da lur vart insister sin la reforma dil clerus. Las claustras vegnan disciplinadas, s' unesch an congregaziuns u provinzi. Sper ils caputschins e gesuits secasan en Svizzer a era uordens feminins, che vulan instruir la giuventetgna, sco las ursulinas, visitandinas ed annunziantinas.

Il moviment de reforma vegn survegliaus e promovius dals nunzis papals posttridentins, che ein, naven dal nunzi Francesco Bonhomini, en emprema lingia orientai per la reforma.

Il niev spért sefa valer culturalmein en il teater dils gesuits ed en ils edifecis representativs dil temps, sco la claustra de Nossadunnaun.

Aschia, francaus il possess sin terren politic, ha la restauraziun catolica, sustenida d' umens prominents de vasta eglia, grond format ed ardur religiosa, secundada da Roma ed ispirada il temps decisiv dal grond arcuestg de Milaun, s. Carli Borromeo, saviu succeder en Svizzeria e retener per duatschien onns il svilup della reformaziun, che haveva en sia erupziun smanatschau de ruinar la cardientscha veglia sigl entir intschess della Confederaziun.

IV

La Cunterreformaziun el Grischun

El Grischun han reformaziun e cunterreformaziun priu in decuors per gronda part divers de quel en la Confederaziun. Cuntrariamein allas relaziuns els cantuns confederai ed al principi che ha regiu en Germania, ha sin territori dellas III Ligias regiu negliu la devisa renomada de «cuius regio eius et religio» — tgi che governa in territori sa misterlar era de sia cardientscha. El Grischun eran las vischnauncas autonomas e fagevan diever de lur autonomia era en fatgs de religiun.

Differents ei il svilup della reformaziun staus el Grischun era en quei, ch' il moviment ei staus pli plauns. Nus vein el Grischun negliu ina cesura sco per semeglia la pasch de Kappel cun sias consequenzas. Il cuntrari, la reformaziun, retenida empau suenter las empremas conquistadas, gudogna terren da novamein e cun riet pér suenter il Concil de Trient, d' in temps che en autras tiaras la cardientscha veglia fuva gia restaurada e renaschenta. Aschia van dell' Engiadina las principalas vischnauncas, mo era parts della Tumliasca, Portenza e de Surmir vi tier la cardientscha nova pér ils davos decennis dil sedischavel

tschentaner. Gie aunc ils emprems decennis dil gisiatavel fa la reformaziun conquistas els V Vitgs. Il combat direct denter las duas confessiuns tonscha pia atras quasi in entir tschentaner.

En disfavour della cardientscha veglia ein las relaziuns egl uestgiu de Cuera. Paul Ziegler, igl uestg della reformaziun, ei engreviaus cun hipotecas jastras. De ses successurs ein uestg Iter, Tumasch Planta, Beat a Porta ed aunc Pieder Raschèr lunsch d'esser animai dal spért tridentin. Combats denter ils pretendents per la gniefra de s. Leci pericliteschan l' existenza digl uestgiu. Il marcau de Cuera e la Ligia della Casa de Diu smaccan e stauschan encunter il precipeci, smasan ils dretgs, enqueran de liquidar la sedia de s. Leci. Il pli decidiu defensor della cardientscha veglia croda gia el combat, igl avat de s. Leci, Teodul Schlegel. Ei va ditg avon ch' ils catolics vegnien en pei e sappien francar las posiziuns. Bein han els igl agid politic digl exteriur. Sco ils reformaturs gaudan il sustegn de Turitg e Genevra, pli tard de Bern, de Vaniescha e Frontscha, aschia ein ils catolics protegi dals Confederai catolics, dalla Spagna cun Milaun, dall' Austria, dal papa. Il suffel della cunterreformaziun vegn si da miezdi en nossas vals. Era cheu eis ei s. Carli Borromeo che fa la lavur gronda. Sin viseta a Mùstèr riscuda el il tschep della Ligia Grischa. Avat Cristian de Castelberg, animaus d' ina premura borromeica e cun metodos semeglientas allas sias, mantegn la cardientscha veglia ella Cadi ed en Surselva. S. Carli viseta las valladas talianas della Ligia Grischa, purifichescha l' aria infectada, dat anim als catolics che balluccan e dorman. El viseta la Valtellina, nua che ils signurs grischuns, cun la buna e buca cun la mala, enqueran de ruinar la cardientscha veglia ed introducir la nova. El tarmetta ses paders, gesuits e caputschins, si dal Milanès en las tiaras subditas, en Mesauc e Calanca ed a Puschlav. El dat en ses seminaris albiert a students grischuns e valtellinès che vulan sepreparar per il sacerdozi e daventar promoturs della reforma tridentina.

Conforms al character radical dils Grischuns ei il combat vivs, sanguinus. Las malgiustias grischunas en Valtellina, il mar-

teri digl arciprè de Sondrio, Nicolaus Rusca, il prighel che l'entira Valtellina mondi a piarder per la Baselgia, leventa il pievel. La desperaziun dils subdits mudergiai en lur sentiments ils pli sogns explodescha el combat dils Valtellinès per la liberaziun de lur patria. Il «sacro macello», all'entschatta dell'uiara de trent'onns, ei suandaus dals «viriveris grischuns» che dattan las Ligias a mauns allas influenzas de potentats jasters, runan armadas jastras suls confins, fomentan l'uiara civila, ein in temps de sgarschur, dictaus dallas dertgiras nauschas. Pér quels stempraus fan alla liunga secalmar las pissiuns politicas e religiusas els cuolms grischuns. Pér ussa vegn l'aria aschi sereneina, che las confessiuns emprendan de viver en pasch ina sper l'otra. Ussa, che la reformaziun cala de far conquistas egl'interiur e cala ded'esser in artechel d'export enviers miezdi, ussa sa la cunterreformaziun purtar ses fretgs. Ils paders caputschins entscheivan las missiuns reticas, organischeschan sin sulom romontsch la veta religiosa, spendran definitivamein il vegl terren catolic della reformaziun. Igl'ei il temps che nossas pleivs survegnan lur baselgias novas de stil baroc, perdetgas dil catsch de reforma catolica che ei semess a renovar la fatscha dil mund. Els paders baghegian, sper baselgias e capluttas e sontgets, las casas pervendas, fan cheutras pussevla ina pastora-ziun stabla e metodica. Els doteschan baselgias ed hospezis cun la necessaria paramenta e tut inventari, derivonts ton sco esclusivamein dall'Italia. Sin ils caputschins e lur pastora-ziun van anavos per grondissima part nossas confraternitads e nossas processions. Els promovon, vegni dalla tiara della glisch e dil sulegl, il cant latin e romontsch en casa e baselgia. Els, ils jasters, semettan al studi dil lungatg romontsch, parentau cun il lur, scrivon e promovon alla stampa ils emprems cudischs romontschs, cudischs de legendas, de canzuns, de ductrina, de defensiun encunter ils de priedi. Els fan, suandond e per part precedend ils de priedi, ord il lungatg dil pievel in'arma de combat per la cardientscha. Merets immortals han ils paders de s. Francestg vegni d'Italia per il manteniment della cardientscha catolica el Grischun.

Plaun a plaun sefuorma era in clerus secular sigl ault de sia missiun. La sedia episcopala de Cuera ha l' honur, en quei temps della cunterreformaziun, d' esser occupada d' umens sco Gion Flugi V (1601/27), Gion Flugi VI (1636/61) e cunzun Duri de Mont (1661/92), igl exponent della perioda barocca sin la sedia de s. Leci, sco ils dus Adalberts de Mustér ein ils representants dil spért baroc sut la gniefla de s. Sigisbert. La Ligia Grischa contribuescha, finalmein, cun umens decidi e prudents, sco in Pieder Bundi ed in Bistgaun de Castelberg dal temps de s. Carli, ils de Flurins e de Monts neu a neu.

Dapi la mesadad dil gisiatavel tschentaner, cun la missiun dils paders caputschins, la fluriziun della claustra de Mustér ed il regiment d' uestg Duri de Mont, ei la cunterreformaziun segirada.

Igl Ischi vul, tenor program de siu niev redactur, discuvierer pli da rudien ina u l' outra lingia dil moviment historic della Cunterreformaziun, che nus havein encuretg de marcar en sia urdadira generala.